

Elisabeths aantekeningen over de kolonisatiepoging gelden als het oudst bekende reisverslag van een Nederlandse vrouw. Reeds in 1928 werd het gepubliceerd in een wetenschappelijk tijdschrift. Ook daarna werd het enkele malen geheel of gedeeltelijk gepubliceerd. Het reisverslag is echter onderdeel van een dagboek en het nieuwe van de besproken uitgave is dat het werk zich richt op de inhoud en de historische context van het hele dagboek. Bij de dagboektekst staan woordverklaringen en er zijn uitgebreide toelichtende tekstkaders, bijvoorbeeld over het rampjaar 1672. In oorsprong is deze uitgave een doctoraalscriptie, waarmee de auteur in 1998 de Nationale Scriptieprijs won. De uitgeverij Terra Incognita heeft zich toegelegd op publicaties op het terrein van Nederlandse historische reizen en reisteksten.

Het dagboek vermeldt naast de reis familieaangelegenheden, plaatselijk nieuws en diverse (inter)nationale gebeurtenissen, waaronder veel royalty-nieuws. Elisabeth noteerde de geboorte van haar zeven kinderen, van wie er vier voor hun tweede verjaardag stierven. De laatste aantekening dateert uit 1694. Het dagboek heeft een korte zakelijke stijl, met weinig persoonlijke gevoelens, want het was destijds niet gebruikelijk om veel over emoties te schrijven.

Muller heeft uitgebreid aandacht voor de fysieke staat van het dagboek. Vele foto's laten alle zijden van het object zien. Maar liefst vijf volledige bladzijden zijn paginagroot afgedrukt. Het dagboek bleef bewaard in een familiearchief en berust nu bij het Rijksarchief in Haarlem. De uitgave is uitvoerig geïllustreerd en bevat een uitvouwbare herdruk van een kaart plus een leeslint. Er is een notenapparaat, een bronnenverantwoording en een literatuurvermelding.

Het dagboek is een interessante bron, maar heeft een beperkte omvang en gaat slechts gedeeltelijk over de reis. De publicatie is zowel een bronnenuitgave als een onderzoek naar de kolonisatiepoging. Tevens is het een onderzoek naar het leven van de dagboekschrijfster en haar familie. Tenslotte wordt ingegaan op het dagboek als object.

Mark van Deursen

R. van Oers, *Dutch town planning overseas during VOC and WIC rule (1600-1800)* (Dissertatie Technische Universiteit Delft 2000; Zutphen: Walburg Pers, 2000, 216 blz., €31,31, ISBN 90 5730 104 0).

De sporen van de West-Europese aanwezigheid in het verleden in de andere werelddelen mogen zich, althans in het Westen, in ruime aandacht verheugen. UNESCO, bij welke organisatie de auteur van dit boek werkzaam is, houdt zich actief bezig met 'World Cultural Heritage' en daartoe behoort ook de zogeheten 'mutual heritage', de overblijfselen die in meerdere culturen een rol hebben gespeeld. Ook het Nederlands erfgoed overzee is in trek: zowel in de wetenschappelijke wereld en bij het grote publiek als bij de overheid. Projecten die als 'gemeenschappelijk erfgoed overzee' worden betiteld, kunnen voor flinke subsidies in aanmerking komen. Probleem is dan vaak om te kunnen onderkennen wat als gemeenschappelijke erfgoed gezien mag worden. Het boek van Ron van Oers waarop hij aan de Universiteit van Delft promoveerde, kan voor de keuzeheren en dames voor de periode 1600-1800 in ieder geval een goede leidraad dienen.

Nederlandse vestigingen overzee zijn recentelijk vaker onderwerp van onderzoek geweest van historici. Meestal betreft het studies naar individuele vestigingen waarin de voor historici meer voor de hand liggende vraagstukken onderwerp van studie zijn. Zo publiceerde Wagenaar in 1994 een uitgebreide studie over de VOC-vestiging Galle op Ceylon en waren Batavia en Colombo in 1996 onderwerp van studie voor Raben.

Van Oers voegt met zijn bouwkundige achtergrond een nieuwe invalshoek toe. Op basis van literatuur- en archiefonderzoek selecteerde hij 157 handelsposten waarvan hij er 18 uitkoos

om op te nemen in een hoofdstuk dat hij de 'Atlas of Dutch overseas settlements' noemt (het boek is in het Engels geschreven). Deze Atlas is een overzicht waarin hij systematisch een aantal historisch-kartografische bronnen noemt met een typering op een aantal punten van de betreffende nederzetting. Een grondplan en enkele afbeeldingen van historische plattegronden completeren het geheel. Deze 'familie' van Nederlandse nederzettingen confronteert hij met Simon Stevin in 1649 postuum verschenen traktaat *Vande oirdening der steden*. Hierin beschrijft Stevin zijn ideale stad; ideaal in het platte vlak, in de driedimensionale ruimte en in de functionele organisatie.

Van Oers wil laten zien dat de Nederlandse ingenieurs en landmeters die vestingen en steden overzee ontwierpen en aanlegden, dat deden volgens de principes van Stevin met wiens werk zij in de Republiek opgeleid waren. Tot 'aantonen' komt het niet omdat de bronnen waarin van een directe relatie sprake is, zoals Van Oers ook zelf aangeeft, ontbreken maar tot 'aannemelijk maken', zo komt het mij voor, wel. Dat geldt in het bijzonder als we de stadsplattegronden van de 'stedenfamilie' geprojecteerd zien naast het ontwerp van Stevin (30). Uiteraard zijn de steden aangepast aan de omstandigheden in het terrein waardoor de strakke symmetrie van Stevin die teruggaat op de Romeinse castra, niet altijd gehandhaafd kon worden. Ook werden de steden niet altijd in 'maagdelijk land' opgebouwd maar op plaatsen die eerder door anderen (Portugezen) waren gebruikt. In het ideale model van Stevin ontbraken ook de specifieke omstandigheden die golden voor overzeese steden. Immers, Stevin projecteerde zijn stad in de ontluidende Republiek in eerste helft van de Tachtigjarige oorlog in een Nederlandse geografie. Voor de overzeese steden golden andere omstandigheden. Zo zijn ze bijna zonder uitzondering gesitueerd aan een riviermonding of dichtbij zee, de 'life-line' met de Republiek. Weliswaar konden aan de horizon ook vijandige Europese vloten verschijnen maar tegenover de inlandse vorsten was de zee, die door de eigen schepen werd beheerst, met het scheepsgeschut onderdeel van de verdediging. En wie woonden er in die overzeese steden? Niet louter Nederlanders, voor wie Stevin zijn ideale stad ontwierp, maar eveneens inwoners van het land zelf en, als het om Indonesië gaat, natuurlijk Chinezen, ieder in hun eigen wijken. Desondanks is er het nodige van zijn gedachtegoed in de Nederlandse overzeese vestigingen terug te vinden maar het moge duidelijk zijn dat de aanpassingen aan de lokale omstandigheden tot ingrijpende afwijkingen van het model aanleiding gaven.

In drie uitgewerkte voorbeelden, die betreffen Colombo op Sri Lanka, Kaapstad in Zuid-Afrika en Recife en Mauritsstad in Brazilië, niet toevallig ook de drie werelddelen waar de Nederlandse handelaars actief waren, werkt Van Oers zijn these verder uit. Hiermee voegt hij bouwkundige en architectonische visies toe aan reeds bestaande historische studies die zich meestal richten op de sociaal-economische verhoudingen dan wel militaire vestingbouw. Jammer is wel dat hij zich vrijwel uitsluitend op het historisch kaartmateriaal beroept en weinig geschreven bronnen heeft geraadpleegd. Dat zou de interpretatie van de kaarten vast en zeker ten goede zijn gekomen.

Het boek van Van Oers is zeker ook van nut als naslagwerk. In een appendix geeft hij een nuttige opsomming van archieven en verzamelingen van tekeningen en kaarten in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, lijsten met opsommingen van historische kaarten van handelsposten en van kaarten met al dan niet verwezenlijkte gebouwen en vestingen per plaats. Hoe zijn op de pagina's 25 en 26 opgenomen lijst met overzeese handelsposten in het WIC en VOC-gebied tot stand is gekomen, is mij althans niet geheel duidelijk. In de *Atlas Mutual Heritage* die hij wel in zijn inleiding noemt, worden op basis van de Landmonsterrollen en Van Dams' beschrijving van de VOC alleen al voor het VOC-gebied 275 handelsposten genoemd die voor kortere of langere tijd als zodanig hebben gefunctioneerd, maar voor het onderzoek is dat eigenlijk irrelevant.

Het boek is een welkome aanwinst voor de studie van de Nederlandse steden- en vestingbouw overzee.

J. P. Sigmond

## NIEUWSTE GESCHIEDENIS

M. J. Aalders, *De komst van de toga. Een historisch onderzoek naar het verdwijnen van mantel en bef en de komst van de toga op de Nederlandse kansels 1796-1898* (Delft: Eburon, 2001, 160 blz., 17,90, ISBN 90 5166 857 0).

Aalders studeerde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, promoveerde in 1990 bij professor Augustijn en is in het dagelijks leven werkzaam als predikant te Amstelveen. Met *De komst van de toga* levert hij een doorwrocht onderzoek, dat zowel voor geïnteresseerden in kerkgeschiedenis als in mentaliteitsgeschiedenis een nuttige aanvulling op hun boekenkast kan zijn. Het is echter wel een specialistische studie, die zeker geen groot publiek zal bereiken. Waar het om gaat in deze studie is dat het proces beschreven wordt van de overgang van mantel en bef naar toga. In de achttiende eeuw droegen de predikanten mantel en bef: een kniebroek, zijden kousen, een rok en over de schouders een manteltje. Zij droegen deze kleding niet alleen tijdens de uitoefening van hun ambt, maar ook als dagelijkse dracht op straat. Pas halverwege de negentiende eeuw begon deze dracht plaats te maken voor de toga.

Een belangrijke bijdrage aan de komst van de toga leverde de overheid. Toen in 1796 niet alleen de joden, maar ook de rooms-katholieken, volwaardige burgers van de Republiek werden, vreesde de overheid al te openlijke uitingen van het roomse kerkelijk leven. Om botsingen tussen vertegenwoordigers van de diverse denominaties te vermijden, trachtte zij het religieuze leven binnenskamers te houden en verbood derhalve het dragen van kerkelijke kleding in het openbaar. In deze tijd werd voor het eerst de roep om de toga gehoord. Na de Franse tijd, toen Willem I geen restauratie toepaste, maar de lijn van de Bataven en van Lodewijk Napoleon op vele punten voortzette, werd de roep om de toga steeds luider. Predikanten werkten hard aan de professionalisering van hun ambt en wensten een uniform dat dit streven ondersteunde.

Het onderzoek van Aalders heeft aan het licht gebracht dat (kerk)politieke, sociale, maatschappelijke en sociaal-psychologische factoren een veel grotere rol hebben gespeeld dan theologische. Parallel aan het overheidsbeleid ten aanzien van het verbod op het dragen van mantel en bef liep het verbod op het houden van processies door rooms-katholieken; een verbod dat overigens pas in 1983 officieel is opgeheven. De Duitse overheid bemoeide zich in de vroege negentiende eeuw overigens ook met de ambtsdracht van predikanten; vanaf 1811 was het gebruik van de toga voor lutherse predikanten verplicht.

Het gebruik van mantel en bef was in de achttiende eeuw voor predikanten overigens een poging om hun stand aan te geven en zich te onderscheiden van het gemeen. In die tijd kleeedde de deftige burgerij zich op dezelfde manier en de stadspredikanten wilden maar al te graag tot deze stand gerekend worden. Binnen protestantse kring tekende zich ook hier een schisma af. De afgescheidenen keerden zich weliswaar tegen mantel en bef maar tot een aanbeveling voor het gebruik van de toga kwam het hier niet. Toen Abraham Kuyper zich openlijk tegen het gebruik van de toga verzette, waren wat dit betreft de kaarten geschud. Vanaf nu droegen hervormden een toga, gereformeerden niet; zij droegen een jacquet of gewoon een net pak. Het feit dat Kuyper zich zeer actief met deze kwestie bemoeide, onderstreept enerzijds zijn gezag onder de 'kleine luyden' en anderzijds zijn gedreven veelzijdigheid.